

УДК 94(477.83/.86)“19”–058.237(093)

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ГАЛИЧИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ У СВІТЛІ ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Олена ГАНУСИН

*Львівський національний університет ім. Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна, тел. (032) 239-47-71*

Здійснено спробу реконструювати повсякденне життя української галицької інтелігенції другої половини XIX – початку XX ст. крізь призму джерел та історіографії. Визначено основні групи джерельної бази цієї теми. Увагу зосереджено, головним чином, на українських (руських) пресі, спогадах та листуванні, які висвітлюють родинне виховання, професійну та громадсько-національну діяльність, приватне життя та товариське середовище інтелігенції. Проаналізовано праці українських авторів, що розкривають різні сторони щоденного життя. Окреслено коло недостатньо вивчених питань, зокрема щодо еволюції світоглядних цінностей українських інтелігентів.

Ключові слова: повсякденне життя, українська інтелігенція, Галичина, світогляд.

Історія повсякденного життя належить до найбільш актуальних і популярних тем у сучасній історіографії. Посилена увага до цього напрямку історичних досліджень, яка спостерігається протягом останнього часу в українському історіописанні, частково компенсує повільність переорієнтації української історичної науки від намагання описати цілісний образ минулого до зосередження на особистісному та унікальному – мікроісторії, на відміну від західних історичних шкіл, де так звані “інші історії” (історія ідентичності, гендерні студії, історія речей, історія повсякденності) почали вивчати ще з другої половини XX ст.¹

Незважаючи на актуальність і велику зацікавленість історією повсякденності, перед істориками стоять ще не розв’язані питання – відсутність виразно окресленого поняття “повсякденності”, розмитість предмета дослідження, обмеженість методологічного інструментарію². Важливою є проблема звуженого розуміння повсякденного життя, ототожнення його з буденними житлово-побутовими умовами та їх описом³. Згідно з твердженням Олександра Удода, повсякденність – це не тільки житлово-побутові умови, це процес психологізації побуту. Дослідження повсякденного життя – це дослідження ставлення людини до держави, суспільства, її емоцій, системи цінностей

¹ Коляструк О. А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці // *Український історичний журнал*. – Київ, 2007. – № 1. – С. 174–184.

² Заболотна Т. Історія повсякденності – “панацея від хвороб” чи пастка для історика? // *Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р.* / упоряд. О. М. Лукашевич, Т. Ю. Нагайко. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 38–43.

³ Коляструк О. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці // *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. – Київ, 2009. – Вип. 15. – С. 46–56.

через призму щоденного життя⁴. Повсякденність – це, насамперед, стосунки, речі, мова (т. зв. “трійця повсякденності”), включно з внутрішнім світом людини (моральні норми, звичаї, звички, характер). Ці складові повсякденності вибудовуються та реалізуються в соціальних інститутах (родина, церква, школа, робота). Володимир Головко пропонує включити до ключових сфер дослідження історії повсякденності також час⁵, адже людина живе та працює не лише в певному просторі, але й у певному часі, тому в різні моменти часу є різні повсякденності.

Дослідження повсякденного життя української інтелігенції Галичини є однією зі спроб заповнити брак відповідних наукових праць в українській історіографії. У даній статті – крізь призму джерел та історіографічних інтерпретацій – розглядається еволюція (фізична, психологічно-емоційна, морально-світоглядна, суспільно-національна) інтелігенції як специфічної соціальної групи, у контексті щоденних практик і навколишнього оточення. Зважаючи на широкі хронологічні межі теми цього дослідження (впродовж зазначеного періоду повсякденне життя інтелігенції зазнало істотних змін), у статті виведено лише загальний образ щоденного життя, який переважно базується на матеріалах зламу XIX–XX ст. Повсякденне життя української світської інтелігенції можна вивчати і щодо попередніх десятиліть, але тут необхідно залучити дещо іншу номенклатуру джерел, бо тільки “руської” джерельної бази вже буде недостатньо.

Важливим питанням є визначення сутності поняття “інтелігенція”, її ролі та функцій, місця в суспільстві, особливостей і умов, які творили простір для розгортання повсякденного життя цієї соціальної верстви. У джерелах XIX ст. (зокрема спогадах і матеріалах преси) здобуття освіти було одним з ключових ідентифікаторів приналежності до інтелігенції. Так, один з дописувачів газети “Діло” писав: “Мушу зазначити тут щодо інтелігенції зачисляю тьхъ, котри покбнчили висши або середни школы [...]”⁶. Часто “інтелігентність” навіть ототожнювалася з рівнем отриманих знань у навчальних закладах (низька, середня, висока інтелігентність)⁷. Автори сучасних досліджень намагаються якнайповніше з’ясувати суть терміну “інтелігенція”. Значний поступ у цьому плані зробили автори громадсько-політичного наукового збірника “Інтелігенція і влада”, що виходить друком в Одесі. Втім, і серед науковців ще залишається застаріле розуміння інтелігенції як верстви, представники якої професійно займаються розумовою, передусім, творчою працею, часто політикою, розвитком та поширенням культури⁸. У зв’язку з цим виникає запитання: чи може громадсько активна людина без вищої освіти називатися інтелігентом, на відміну від спеціаліста з вищою освітою, але без жодних, крім професійних, інтересів? У XIX ст. освіта була важливою складовою інтелігентності (вона сприяла ефективній громадській, зокрема національній, діяльності), однак не єдиною і не завжди визначальною. Важливо враховувати теж часові та регіональні умови проживання та діяльності

⁴ Удод О. Повсякденне життя киян в умовах окупації (вересень 1941 – листопад 1943): питання методології та історіографії // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: міжвідомчий зб. наук. праць. – Київ, 2006. – Вип. 15. – С. 386.

⁵ Головко В. “Риба та м’ясо” історії повсякденності: теоретичні засади напряду // Там само. – Київ, 2007. – Вип. 17. – С. 125–178.

⁶ Гиперпродукция интеллигенции // *Діло*. – Львів, 1892. – Чис. 235.

⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ), ф. 382 (Романчук Юліан), оп. 1, спр. 52, арк. 24 (лист К. Устияновича до Ю. Романчука).

⁸ Шановська О. Словникові дефініції терміну “інтелігенція”: ретроспективний аналіз // *Інтелігенція і влада*: ром.-політ. наук. зб. – Одеса, 2009. – Вип. 16. – С. 256–264.

представників інтелігенції. Характерною рисою сучасних наукових досліджень є диференціація інтелігенції на світську й духовну, сільську й міську. Такий розподіл є виправданим і необхідним, зважаючи на різниці моделей поведінки, особливості матеріальної і духовної культури, умов діяльності.

У другій половині XIX – на початку XX ст. українська інтелігенція сформувалася як самостійна соціальна верства, з низкою особливих соціальних, професійних, морально-психологічних рис і ролей (це було середовище осіб, яким притаманний певний кодекс соціальної поведінки, духовно-етичних цінностей, стиль життя, манера одягатися, інші матеріально-культурні потреби)⁹. В українському суспільстві Галичини, що мало обмежений доступ до важелів влади, в умовах українсько-польського протистояння інтелігенти виконували роль культурних і громадських лідерів, розбудовували інфраструктуру національного руху, розвивали національну свідомість народу.

На основі джерельних матеріалів можна бачити передумови і комплекс повсякденних практик, які формували галицького інтелігента. Це були: по-перше, соціальне походження, родинне виховання, освіта; по-друге, професійна зайнятість; по-третє, ієрархія світоглядних цінностей (місце інтелігента між національною діяльністю, кар'єрою, родиною); по-четверте, побут, дозволя, сім'я, товарицьке середовище (харчування, одяг, житло, театр, концерти, ігри, розваги, свята, урочистості, мандрівки, дружба). Основу джерельної бази теми становлять матеріали Центрального державного історичного архіву в місті Львові, відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, а також матеріали періодичних видань досліджуваного часу, спогади, щоденники, листування. Назагал джерела до вивчення повсякденного життя української інтелігенції Галичини в другій половині XIX – на початку XX ст. можна умовно поділити на три групи: приватне листування, мемуарні джерела, а також матеріали преси.

Листування, яке було основним різновидом тодішньої комунікації, відображає сімейні, родинні, товариські відносини, матеріальні труднощі чи, навпаки, достаток, висвітлює побут і дозволя. У листах інтелігенти ділилися почуттями, радостями й розчаруваннями, турботами, спілкувалися з дружинами та дітьми, виявляли ставлення до національно-політичної та культурної ситуації в Галичині. Мемуарні джерела зображають особливості формування інтелігенції, соціальне походження, родинне виховання, здобуття освіти, професійну і громадську діяльність. Вони допомагають встановити зв'язки між подіями, доповнити деякі відомості, виправити фактографічні неточності. Показовими прикладами такої мемуарної літератури є спогади Олександра Барвінського¹⁰, Євгена Олесницького¹¹, Андрія Чайковського¹², Анатолія Вахнянина¹³,

⁹ Кожухар Л. Український інтелігент другої половини XIX – початку XX століття: кризь призму приватного життя // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимир Гнатюка. Серія: Історія.* – 2013. – Вип. 1, ч. 1. – С. 88.

¹⁰ Барвінський О. *Спомини з мого життя. Частина перша та друга.* – Нью-Йорк; Київ, 2004.

¹¹ Олесницький Є. *Сторінки з мого життя* / упоряд. М. М. Мудрий, Б. О. Савчик; авт. вступ. ст. О. Г. Аркуша; авт. прим. та комент. М. М. Мудрий. – Львів, 2011.

¹² *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: у 3 т.* / упорядкув. Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седяра. – Львів, 2002; *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження* / упорядкув. та передм. О. В. Седяра і Б. З. Якимовича. – Львів, 2007. – Т. 4. Пор.: Седляр О. В. *Громадсько-політична діяльність Андрія Чайковського*: автореф. дис. [...] канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2005.

¹³ Вахнянин А. *Спомини з життя (Посмертне виданє).* – Львів, 1908.

Степана Шухевича¹⁴, Івана Макуха¹⁵, Петра Карманського¹⁶, Кирила Трильовського¹⁷. Публікації ж у пресі відображали суспільні настрої, вказували на актуальні для тогочасної громадськості питання, виявляли політико-ідеологічні орієнтації авторів і друкованих видань загалом. До таких періодичних видань, які концентрують матеріали до історії української інтелігенції південно-західної Галичини, належать часописи “Слово”, “Діло”, “Галичанин”, “Літературно-науковий вістник”, “Gazeta Narodowa”, “Czas” та ін.

Джерела формування інтелігенції. Проблема формування галицько-української інтелігенції (соціальне походження, родинне середовище, освіта) найкраще відображена у спогадовій літературі. Особливою перевагою мемуарів як історичного джерела є інформація про початки становлення зовнішнього і внутрішнього світу інтелігента. Свої спогади люди розумової праці розпочинали зі значних подій їхнього дитинства, з описів дому, в якому народилися, батьків, братів і сестер, тобто того середовища, де починалося їхнє формування. Ці відомості показують, як повсякдення може визначати майбутнє людини.

На основі аналізу спогадів можна бачити, що галицькі інтелігенти другої половини XIX ст. здебільшого походили з сімей духовенства, тоді як на початку XX ст. багато з них уже мали селянське походження. Для дітей зі священницьких сімей, які отримували відносно добру початкову освіту вдома, мали фінансову підтримку, період навчання в гімназії та університеті відбувався легше. Ні у спогадах педагога і громадсько-політичного діяча Олександра Барвінського, ні адвоката Євгена Олесницького (обоє були синами священників) немає згадок про матеріальні труднощі в період навчання в гімназії та університеті. І навпаки, адвокат Іван Макух, який походив зі селянської родини, згадував, що під час навчання постійно думав про засоби для існування, що в майбутньому вплинуло на відтермінування відкриття власної адвокатської канцелярії¹⁸.

Мемуарні джерела багаті описами батьків, котрі закладали фундамент майбутнього світобачення інтелігентів, стилю життя, давали початки виховання. Наприклад, Є. Олесницький у спогадах писав про те, що батьки, шляхтичі за походженням, соромилися та насміхалися зі своєї “шляхетності”, а старі родинні документи не зберігалися в належному стані, тому що їх мати “зужила в кухні під пляшки”¹⁹. Надалі він теж “не згадував” про своє шляхетство.

У спогадах інтелігентів часто йдеться про те, що саме батьки прививали їм любов до “рідного народу” і прагнення до “боротьби за національні права”. Зважаючи на це, може скластися помилкове враження, що саме “отчий” дім був головним місцем формування національних ідентичностей. Насправді, національна ідентичність у інтелігентів формувалася переважно у свідомому віці, зазнаючи змін протягом життя, а усвідомлений національний вибір молоді люди робили вже під час навчання, цікавшись національно-політичним становищем Галичини та займаючись національною самоосвітою і культурною діяльністю. Цю думку підтверджує фрагмент з автобіографії історика Івана Крип'якевича: “Хоч ми з братом знали українську мову і дещо

¹⁴ Шухевич С. *Моє життя: спогади*. – Лондон, 1991.

¹⁵ Макух І. *На народній службі. Спогади*. – Київ, 2001.

¹⁶ Карманський П. *Українська Богема*. – Київ, 1993.

¹⁷ Трильовський К. *З мого життя*. – Київ; Едмонтон; Торонто, 1999.

¹⁸ Макух І. *На народній службі...* – С. 13–18.

¹⁹ Олесницький Є. *Сторінки з мого життя...* – С. 144.

літератури, звали себе русинами, то не мали ясної національної свідомості. Батько дбав більше про наш релігійний світогляд. Свідомість розбудилася через впливи товаришів у гімназії”²⁰. Для адвоката Кирила Трильовського, у батьківському домі якого панував “аристократично-польський дух”, “спрямовуючим вектором” до національної культури був домашній вчитель, який розпочав його “відпольщення”, навчив читати та писати по-руськи, заохочував вчити українських молитов: “Мій учитель Свенціцький заохочував мене навчитися наших молитов, навіть брався мене лякати – як не вивчу їх до Великодня, то буде біда, бо прийдуть москалі й різатимуть усіх тих, що не знають по-нашому молитися”²¹.

Період навчання був знаковим у формуванні світогляду інтелігентів, про що маємо багато спогадових свідчень. Більшість учнів гімназій походили з сіл або провінційних містечок. Після закінчення початкової школи батьки відправляли їх на навчання в місто. Процес відривання від села та батьківського дому, яскраво описаний в спогадах та листуванні, зумовлював чимало труднощів і був доволі болючим. Насамперед це стосувалося відвикання від опіки батьків, набуття вмінь самостійно приймати важливі життєві рішення та адаптації до всього нового та незвичного. Львів, вибудований в уяві – ідеальний культурний та політичний центр, при зіткненні з реальністю швидко розвивував цей образ. “До того нас пригнітали високі будинки, дезорієнтували круті вулички, приголомшували гамір кованих возів, копитковий лоскіт фіякрів і скрегіт електричних трамваїв [...]”, – писав Степан Шах²². Діти зі села довго не могли звикнути до великого міста. На початку їх особливо дивувало, що містяни взаємно не вітаються “Слава Ісусу Христу!”²³.

В українській історіографії багато уваги приділено галузевій структурі навчальних закладів Галичини, організації навчального процесу, історії студентських товариств і організацій, однак поки що важко сказати, як тоді сприймали на особистому рівні батьківський дім і освітні заклади як важливі структури повсякдення²⁴. Важливу роль у житті інтелігентів відігравали гімназійні та студентські товариства, особливо громади. Олександр Барвінський згадував, що для нього громада “виступала справдешньою школою науки рідної мови, літератури й історії”, тобто тих предметів, які в гімназії не викладалися²⁵. Членство в гімназійній громаді могло в майбутньому вплинути на рішення інтелігента зайнятися громадсько-політичною діяльністю. За словами Є. Олесницького, жодна присяга в житті не справила на нього такого великого

²⁰ Крип’якевич І. Спогади (Автобіографія) // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій. – С. 86.

²¹ Трильовський К. *З мого життя...* – С. 31.

²² Шах С. *Львів – місто моєї молодості. Царсько-Королівська Академічна Гімназія*. – Львів, 2010. – С. 150.

²³ Там само.

²⁴ Благий В. *Студентство Львівського університету в 1900–1914 роках: історико-соціологічний аспект*: автореф. дис. [...] канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2003; Серета О. Громади раних народівців у Східній Галичині (60-і роки XIX століття) // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стеблій. – Львів, 2001. – С. 378–392; Ковалюк Р. *Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст.* – Львів, 2001; Курляк І. *Українська гімназійна освіта в Галичині (1864–1918)*. – Львів, 1997; Мисак Н. Студентські товариства у Східній Галичині як осередки формування української інтелігенції наприкінці XIX ст. // *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: “Гуманітарні науки”*. – 2005. – Вип. 5. – С. 273–280; Їж Ж. Формування української інтелігенції в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. // *Україна соборна*: зб. наук. ст. – Київ, 2005. – Вип. 2, ч. II. – С. 235–245.

²⁵ Барвінський О. *Спомини...* – С. 85.

враження, як присяга при вступі у Громаду: “[...] ніякої не складав я з таким поважним почуванням і з такою твердою постановою дотримати її”²⁶.

Зважаючи на те, що спогади інтелігенти писали у дорослому, а то й у похилому віці, маючи на меті передати досвід і знання молодшим поколінням, вони часто ідеалізували час навчання та людей, котрі оточували їх у той період, ностальгували за молодістю. Тому й складається на підставі спогадів враження, що інтелігенти в юності нічим і не цікавилися, окрім навчання та “національно-культурної” діяльності в товариствах. У гімназійні роки в житті майбутніх інтелігентів, вочевидь, не бракувало й товариських розваг, закоханостей тощо. В авторських спогадах відомостей про це небагато, трохи більше у збірниках споминів, спеціально присвячених історії навчального закладу²⁷, або згадках у пресі²⁸. Газетні замітки інформували про місце й час вечорниць, балів і фестин, на яких була присутня молодь, потім розповідали про перебіг цих розважальних заходів, модні тенденції серед молоді. Так, газета “Діло” повідомляла про один з таких балів, організований “Академічною громадою”. Бал відбувся у новому театрі Львова та вражав розмахом, бо до першого танцю приступило аж 160 пар “самого молодого цвіту”²⁹.

Професійна зайнятість. Джерела вказують на три головних причини обрання інтелігентами того чи іншого фаху: власне бажання (Євген Олесницький³⁰, Олександр Барвінський³¹); батьківська воля (Володимир Боберський³²); “задля хліба” (Андрій Чайковський³³, Степан Шухевич³⁴).

В українській історіографії доволі поширеним є поділ галицької світської інтелігенції на професійні категорії: педагогів, юристів, лікарів і ветеринарів, діячів культури³⁵, що викреслює з числа інтелігенції як осіб без офіційної освіти, однак із високим рівнем самоосвіти, так і без постійного місця праці, однак громадсько діяльних. Тому не слід, очевидно, виділяти окремі фахові групи за критерієм – більш чи менш “інтелігентні”. Важливим є насамперед індивідуальний рівень.

Майже до кінця другої половини XIX ст. світська інтелігенція руського походження була переважно інтегрована у середовище польської та німецької (австрійської) інтелігенції, не брала, на відміну від духовенства, активної участі в громад-

²⁶ Олесницький Є. *Сторінки з мого життя...* – С. 155.

²⁷ *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978.* – Філадельфія; Мюнхен, 1978.

²⁸ Спомини зь студентських лѣтъ // *Діло.* – 1897. – Чис. 67.

²⁹ Новинки // Там само. – 1903. – Чис. 123.

³⁰ Олесницький Є. *Сторінки з мого життя...* – С. 161.

³¹ Барвінський О. *Спомини...* – С. 94.

³² ЦДАЛ, ф. 366 (Боберський Іван), оп. 1, спр. 7, арк. 35 (лист В. Боберського до І. Боберського, 1899 р.).

³³ Чайковський А. Мій життєпис // *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження...* – Т. 4. – С. 277.

³⁴ Шухевич С. *Моє життя...* – С. 87.

³⁵ Мисак Н. *Українська інтелігенція Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійний аспект:* автореф. дис. [...] канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2005; Ї ж. Викладачі-українці у Львівському університеті наприкінці XIX – на початку XX ст. // *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора Костянтина Кондратюка* / упоряд. О. Сухий. – Львів, 2004. – С. 207–224; Ї ж. Українські народні вчителі Галичини на рубежі XIX–XX ст.: правове становище та національна дискримінація (за матеріалами періодичних видань) // *Наукові зошити історичного факультету:* зб. наук. пр. / Львівський національний університет імені Івана Франка. – 2005. – Вип. 7. – С. 191–200; Ї ж. Українські лікарі в Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.): соціально-професійна характеристика // Там само. – 2008. – Вип. 9. – С. 180–193.

ській діяльності. Тому за збереженими руськими джерелами даного періоду ми розглядаємо передусім духовну інтелігенцію. Іван-Павло Химка зазначає, що сукупність української національності, освіти, економічної незалежності та легітимність у очах влади дозволяла священикам відігравати вирішальну роль у поширенні національного руху серед мас³⁶. Але чи можна вважати священиків професійною групою? Дослідниця Наталія Колб твердить, що греко-католицьке духовенство було певною професійною групою, оскільки священики виконували обов'язки, за які отримували заробітну плату, пенсію, допомогу від держави, мали можливість кар'єрного зростання³⁷.

У спогадах, листуванні, матеріалах преси та архівних документах є безліч відомостей про, так би мовити, внутрішній устрій кожної професійної групи. Для прикладу можна навести фрагмент з газетної статті, де йдеться про логіку професійного зростання правника: “[...] Молодий чоловік, що покінчив студії юридичні, поробив коштовні ригорози, тяжкий іспит адвокацький, що втратив сім літ на практику судову і адвокацку, має право надіяти ся такого добробиту, щоби міг себе і родину прилично удержати і свої діти вивести в люди”³⁸.

Ієрархія світоглядних цінностей. Найскладнішим питанням є визначення основних складових світогляду інтелігентів – ієрархії цінностей, їхнього місця між приватною сферою та втіленням у життя “ідеї служіння народів”. Історіографії на цю тему немає, тому на цьому етапі дослідження важливо насамперед з'ясувати інформаційний потенціал джерел.

У мемуаристиці відтворено національну, культурно-громадську та політичну діяльність інтелігенції. Про те, як поєднувалася на практиці “ідея служіння народів” з приватним та професійним життям, потрібно вичитувати хіба між рядками. Підпорядкування життя галицького інтелігента ідеї “служіння народу” в місцевих реаліях було ускладненим низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників: неоднозначністю національної ідентичності, подвійним лоялізмом щодо власного національного руху, з одного боку, та австрійської імперської і польської крайової влади, з іншого. Атмосфера українсько-польського протистояння зумовлювала те, що чимало освічених осіб просто не бажали демонструвати будь-які національні почуття або виявляли їх у прихованій формі, боячись за власне матеріальне благополуччя. Джерела дають змогу виокремити принаймні чотири “сфери”, з якими неминуче зіштовхувалися світогляд і мораль інтелігентів: сім'я, робота, товариське середовище, громадськість.

Найінформативнішим у цьому плані є приватне листування. Саме в листах до рідних і друзів інтелігент міг виявити справжні почуття і ставлення, на відміну від спогадів, які, як диктувала первинна мета їх написання, мали поширюватися серед громадськості, й тому мали бути за змістом максимально стриманими. Те, як втілення у життя ідеї “служіння народу” викликало в інтелігента низку проблем у приватній сфері, можна проілюструвати на прикладі листа Антіна Крушельницького до дружини. З листа видно, що Крушельницький увесь вільний час присвячував виданню україномовних підручників, а не сім'ї: “Зрештою ти пригадуєш собі Кохана, скільки забрали мені читанки нервів, жите і здоровля? А часу? А думок? Все те було присвячене чи-

³⁶ Химка І.-П. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 // *Ковчег*: зб. ст. з церковної історії. – Львів, 1993. – Чис. I. – С. 87.

³⁷ Колб Н. Матеріальне становище греко-католицьких парохів у Галичині на початку ХХ ст. (на прикладі Львівської архієпархії) // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – Львів, 2001. – Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. – С. 464–477.

³⁸ Рускі адвокати // *Діло*. – 1903. – Чис. 188 і 189: Додаток.

танкам, я відобрав Тобі, дітям, хаті, господарству, літературі, читанню книжок”³⁹. Постійна відсутність або зайнятість інтелігента впливала на повсякденне життя їхніх сімей, які повинні були пристосовуватися до графіку роботи батька.

Істотним стримуючим чинником щодо розгортання інтелігентом громадської активності ставало матеріальне благополуччя – власне і своєї родини. “Я ж маю родину, задля котрої мушу дбати о моє поведжене [...]”⁴⁰, – писав адвокат Андрій Чайковський до Івана Белея. Матеріальне питання було найгострішим серед народних вчителів, що значно обмежувало їхню громадську активність. “Доки учитель попередь всего думати будуть: якъ выжити зъ платнѣ? де грошей позичити на пригодѣвокъ себе и родини? а потому: зъ-вѣдки вѣдати? – доти трудно буде вѣдь нихъ вимагати, а навіть всѣ грозы уставы не помогутъ, щоб они щиро и зъ цѣлымъ пожертвованьемъ вѣдали ся своїй праці”⁴¹. Схожими дописами рясніла українська преса всієї другої половини XIX ст.

Важливою “сферою”, у межах якої протікало життя інтелігента, було товариське середовище. Часто у листах один до одного інтелігенти відкрито писали, що думають про своїх колег, інколи робили це навіть у формі образ і глузування. “Левицький готов в кожній хвилі вдень і в ночі на всяке свинство і глупоту – винявши хиба великі подлости”, – писав художник Іван Труш до свого друга⁴². Такі кпини, поширені в “міжінтелігентній” кореспонденції, могли бути і проявом заздрості успішній кар’єрі тих, котрі, незважаючи на складну національно-політичну ситуацію в Галичині, вміло йшли на компроміси та мали гнучку тактику політичної діяльності. Показово, що найближче оточення активних громадських і політичних діячів складалося переважно з доволі непоказних і маловідомих загалу постатей. Справа в тім, що поміж яскравими особистостями українського руху, які прагнули “грати першу скрипку”, часто виникали взаємні непорозуміння і конфлікти. Тут зіштовхувалися не тільки інтереси й світогляди, а й сильні характери та прагнення до лідерства.

Основною складовою в ієрархії світоглядних цінностей української інтелігенції Галичини зламу XIX–XX ст. була реалізація ідеї “служіння народові”. Згідно з тогочасними уявленнями, відображення яких можна легко знайти на шпальтах періодичних видань, інтелігенція мала спрямовувати народ, захищати його, давати поради та допомогу, заохочувати та вести до “розвою”⁴³. З цього приводу видавці газети “Галичанин” стверджували, що кожне суспільство повинно мати “найбільше діяльної преданной своєму народу патріотической интеллигенції”⁴⁴, позаяк “имѣя въ каждомъ повѣтъ нѣсколько отважныхъ, рѣшительныхъ и патріотическихъ интеллигентныхъ нашихъ единицъ, мы въ теченіи нѣсколькихъ лѣтъ будемъ въ состояніи соединити при нашемъ прапорѣ миліоны народныхъ масъ и тѣ масы пойдуть съ нами и за нами солідарно и единокорно”⁴⁵. Суспільство нерідко пов’язувало з діяльністю інтелігенції великі очікування, ставило завищені вимоги, тому коли очікування не справджувалися, то це викликало відвертий гнів. Наприклад, у листах до громадсько-політичного

³⁹ ЦДІАЛ, ф. 361 (Крушельницький Антін), оп. 1, спр. 38, арк. 27 (лист А. Крушельницького до дружини, Городенка, 1912 р.).

⁴⁰ Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження... – Т. 2. – С. 12 (лист А. Чайковського до І. Белея, 13 березня 1890 р.).

⁴¹ Руски школы середни // Діло. – 1892. – Чис. 115.

⁴² Там само.

⁴³ Гадки про нашу будучность // Там само. – Чис. 63.

⁴⁴ Воскресеніе руского самосознанія // Галичанин. – Львів, 1904. – Чис. 70.

⁴⁵ Там само.

діяча Анатолія Вахнянина його звинувачували в “лакействі” та “вислузі” перед поляками, називали “любезною Скотиною”, і навіть погрожували: “Тождь подумай и уважай бо мы такои худобы не потребуемъ”⁴⁶. Суспільні настрої значно впливали на психічний стан інтелігентів, адже вони були змушені жити в тому оточенні і так чи інакше реагувати на часто безпідставні звинувачення.

Побут і дозвілля. На думку багатьох дослідників, організація побуту і дозвілля найбільшою мірою характеризують повсякдення. Житлово-побутові умови та матеріальне становище інтелігенції вже ставали об’єктами досліджень істориків⁴⁷. Однак ці роботи мають переважно описовий характер, не враховують ряд істотних аспектів побутово-дозвілдової сфери (наприклад, способів проведення вільного часу), не висвітлюють стосунки всередині сімейного та товариського середовищ. Натомість велика інформативність мемуарів, преси і приватного листування дозволяє всебічно з’ясувати побутово-дозвіллову сферу повсякденності. У спогадах, щоденниках і автобіографіях докладно відтворено матеріальне становище, родинний побут, способи проведення дозвілля. Важливим джерелом є теж художня література. Психологічні й побутові аспекти життя інтелігенції розкриває приватне листування. На підставі цих джерел можна з певністю стверджувати, що умови життя міської та сільської інтелігенції значно відрізнялися. Побут сільської інтелігенції мало відрізнявся від селянського, тоді як міської інтелігенції зазнавав усіх впливів модернізаційно-урбанізаційних процесів.

У листах інтелігентів до дружин і дітей, і навпаки, відображено сімейні та родинні відносини, фінансове становище, сферу побуту та дозвілля. Інтелігенти давали настанови дружинам і повчали дітей. Цікавою під цим кутом зору є серія повчань Олександра Барвінського до сина, в якого були труднощі в гімназії: “[...] ти ще своїм поступуванем причиняєш міні до моєї праці ще тільки клопоту? Хиба хочеш завчасну затягти мене в могилу і осиротити себе і братів та сестер”⁴⁸. Це показує інтелігента як батька, сім’янина. Проте практичне виховання дітей здійснювали дружини, бо постійна розумова праця інтелігентів не залишала місця для інших турбот: “Я так волочуся неначе циган або той вічний жид всіми усюдами, що справді майже перестав жити для моєї родини”, – писав О. Барвінський⁴⁹. Зважаючи на специфіку професійної та громадсько-політичної діяльності, яка вимагала частих відлучень від дому, інтелігенти переважно висловлювали свої невдоволення, повчання і докори в листуванні.

Приватне листування показує інтелігенцію теж з інтимного боку, – часто суворі та стримані в офіційному й товариському житті інтелігенти вдома були лагідними чоловіками й батьками, що для історика є додатковою інформацією про мотиви тих чи інших рішень і вчинків. Відомо, що саме в колі сім’ї людина є найбільше собою, виявляє всі свої позитивні чи негативні сторони. Наприклад, листи А. Крушельницького

⁴⁶ ЦДІАЛ, ф. 818 (Вахнянин Анатоль), оп. 1, спр. 35, арк. 113.

⁴⁷ Баран О. Польові матеріали про побут української сільської інтелігенції Галичини наприкінці XIX – у 30-х роках XX століття // *Народна творчість та етнографія*. – Тернопіль, 2010. – № 1. – С. 118–128; Ї ж. *Культура і побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.)*: автореф. дис. [...] канд. іст. наук: 07.00.05 / Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаніка. – Івано-Франківськ, 2002; Ї ж. *Іжа української сільської інтелігенції в Галичині (кінець XIX ст. – 1939 р.)* // *Сторінки історії*: зб. наук. пр. / відп. ред. Н. Ф. Гнатюк. – Київ, 2006. – Вип. 23. – С. 124–131.

⁴⁸ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 11 (Барвінські), оп. 1, спр. 66 / п. 11, арк. 14 (лист О. Барвінського до сина Богдана, Відень, 1893 р.).

⁴⁹ Там само, ф. 93 (Реваковичі), оп. 1, спр. 55 / п. 11, арк. 13 (лист О. Барвінського до Т. Реваковича, 1895 р.).

переповненні надзвичайною тугою за дружиною: “Як тільки ти прийдеш, половина мого змучення відпаде. Се так прикро приходити до пустих стін. Якийсь чоловік такий нещасливий. Навіть годі працювати”⁵⁰. Листування та мемуари дають можливість “відтворити” інтелігента з інтимно-приватного боку, якому “не чуже усе людське”, простежити поведінку інтелігента в неформальних ситуаціях, а також визначити основні види відпочинку – мандрівки, театр, танцювальні вечори, способи домашнього дозвілля.

Таким чином, основними групами джерел для вивчення повсякденного життя української інтелігенції Галичини другої половини XIX і початку XX ст. є приватне листування, мемуарна література, матеріали преси. Зважаючи на велику частку суб’єктивних оцінних суджень і деякі фактологічні неточності, усі вони потребують від історика критичного підходу. Іншу трудність створює уривчастість відомостей, самозрозумілість для авторів листів лаконічних тверджень, тоді як для історика вони складають загадку. Раціональним подоланням цих труднощів є комплексний підхід до використання джерел. Найпростішою для вивчення є дозвіллево-побутова сфера повсякденного життя, тоді як приватно-світоглядні аспекти повсякдення інтелігента досліджувати значно важче. Трапляється, що інтелігенти цілком усвідомлено прагнули захистити від сторонніх очей деякі сторони особистого життя, приховати справжній почуття, думки чи емоції. Історик може бачити їх хіба що “поміж рядками”, в окремих словах, характері вітань і прощань у листах.

DAILY LIFE OF UKRAINIAN INTELLECTUALS IN HALYCHYNA IN THE SECOND PART OF THE 19th CENTURY – AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY IN THE LIGHT OF SOURCES AND HISTORIOGRAPHIC INTERPRETATIONS

Olena HANUSYN

*Ivan Franko National University of L'viv,
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000, Ukraine, tel. (032) 239-47-71*

In the article an attempt has been made at reconstructing the daily life of Ukrainian intellectuals from Halychyna in the second part of the 19th century – the beginning of the 20th century in the light of sources and historiography. The principal groups of the source database on the topic are determined. The attention is primarily paid to the Ukrainian (Ruthenian) press, reminiscences and correspondence that elucidate family upbringing, professional, public and national activity, private life and the friendly environment of the intellectuals. The Ukrainian authors' researches revealing various sides of daily life are analyzed. The set of insufficiently known problems, in particular, concerning the evolution of the world view values of the Ukrainian intellectuals is drawn.

Key words: daily life, Ukrainian intellectuals, Halychyna, world-view.

⁵⁰ ЦДАЛ, ф. 361, оп. 1, спр. 38, арк. 46 зв. (лист А. Крушельницького до дружини, Городенка, 1913 р.).

ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ УКРАИНСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ГАЛИЧИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ В СВЕТЕ ИСТОЧНИКОВ И ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ИНТЕРПРЕТАЦИЙ

Елена ГАНУСИН

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина, тел. (032) 239-47-71*

Предпринята попытка реконструировать повседневную жизнь украинской галицкой интеллигенции второй половины XIX – начала XX вв. Сквозь призму источников и историографии. Определены основные группы источниковой базы этой темы. Внимание сосредоточено в основном на украинских (русских) прессе, воспоминаниях и переписке, которые освещают семейное воспитание, профессиональную и общественно-национальную деятельность, частную жизнь и дружескую среду интеллигенции. Проанализированы труды украинских авторов, раскрывающие разные стороны повседневной жизни. Очерчен круг недостаточно изученных вопросов, в частности насчёт мировоззренческих ценностей украинских интеллигентов.

Ключевые слова: повседневная жизнь, украинская интеллигенция, Галичина, мировоззрение.

Стаття надійшла до редколегії 9.08.2013

Прийнята до друку 11.09.2013